

3. Ke každému z daných slov utvořte alespoň dvě věty s odlišným významem; sledujte mnohoznačnost slov:

Lístek, lžice, pero, svíčka, hlava, pramen, psaní, silný, ostrý, živý, blednout, spravit, tisknout, stopky, posluchač, vinice, plášť, rys, travička, kolej.

4. Určete, jakým způsobem vznikla mnohoznačnost u výrazů:

Sladký, beran, křídlo, koleno, kloub, mandle, hlídka, pramínek, sbírka, zub, stavba, spojka, lopatka, kyselý, utíkat, ostrý, koruna.

5. Užijte slova ve větách a uveďte, která z nich jsou homonyma úplná a která částečná:

Hod, holí, růst, lux, role, praví, hod, děl, brnění, čtvrtí, hub, jitro, doprava, kolej, klíč, klen, klika, banda, bandaska, masa, sil, tyl, rys, travička, saně, topit.

6. Najděte vhodná paronyma (výrazy formálně blízké uvedeným pojmenováním):

Početný, bontón, komplot, agens, text, koncert, kvádr, puls, pompa, hovor, srkat, branka, kontrakt, adoptovat, hračka, komparace, koncept, komplement, bělit.

7. Analyzujte formu paronym:

Literatura není frázerství ani frizérství, světcí a světáci, piju mošty - co ty? Víc citově, ale míň citlivě, chceme bouřlivou, dokonce bouřkovou atmosféru, čin se mění v nic, to je potěšení, a ne poděšení, rádce i zrádce, vůdce i svůdce.

8. K přejatým slovům najděte paronymní protějšky:

Komplexní, hospitovat, instalace, aktuální, fatalistický, popularizace, interpelace, fyziologie, hysterický, deklarace, efektní, expresní, syntetický, demokracie.

XI. Eufemistické vyjádření a expresivita

1. Vyjádřete eufemisticky:

Divadelní inscenace byla špatná. Bratr se opil. Janě nový účes nesluší. Petr je nevychovaný. Reprezentanti nepodali dobrý výkon. Ve třídě byl nepořádek. Bratr propadl u maturity. Oběd v restauraci byl nechutný. Vztahy v kolektivu jsou špatné. Tvůj přítel je líný. Naši reprezentanti nepodali dobrý výkon. Lenka je sprostá. Přednáška byla nudná. Divadelní představení nestálo za nic. Jirka nic neuměl. Strýc mu zemřel vloni. Hokejisté hráli špatně. Přítel ho obelhal. Ta žena je velmi tlustá. Je tady velký zápach.

2. Charakterizujte expresivitu uvedených slov:

Čučet, chechtat se, spinkat, chichotat se, čochtat, cmrndat, hajat, dobrák, babizna, velikanánský, mrňous, chrapoun, ta moje (*manželka*), chlapisko, chcípnout, psisko, čučet, čochtat, hňup, nekňuba, dobat, ťululum, ňouma, fňukat, chrchlát, chumlat, chlemtat, cvrnkat, čvachtat, čmoud, študent, týgr, prudaš, kruřas, klidas, čahoun, drzoun, chrapoun, šplhoun, hubeňour, tlusťoch, mladoch, slaboch, mrňous, divous, žrout, mrzout, hopsanda, šepanda, fešanda, chlebárna, lumpárna, sprostárna, štěkna, drbna, chlubna, fintidlo, třeřtidlo, zlobidlo, mudrlant, synátor, mílius, hrubián, kopálista, pisálek, přítelíček, učítylek, sousedíček, románec, uměníčko, babizna, chlapák, čertisko, chlapisko, nosáč, břicháč, vousáč, hlaváč, droboučký, staříčký, dlouhanánský, velikanánský, necuda, nemrava, nerozuma, fuj, brr, hle, hybaj, na!, krá, vrkú, frnk, buch, kvoknout, žbluňknout, frčet, pitomec, hlupák, hrabivec, motovidlo.

MSVK v Ostravě

2640087289

2640087289

H 64 612

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

LEXIKOLOGIE A TVOŘENÍ SLOV

CVIČENÍ Z ČESKÉHO JAZYKA

Milena Krobotová, Helena Jodasová

Olomouc 2002

Obsah

Úvod	3
I. Slovo - základní jazyková jednotka	7
II. Systém a třídění slovní zásoby	11
III. Slovní zásoba z územního hlediska, poloútvary spisovného jazyka	13
IV. Slovní zásoba ze stylistického hlediska	15
V. Neologismy a slova knižní	17
VI. Termíny	18
VII. Univerbizace a multiverbizace	19
VIII. Synonyma	19
IX. Antonyma	23
X. Homonymie a polysémie	23
XI. Eufemistické vyjádření a expresivita	24
XII. Obrazné vyjádření	26
XIII. Příbuzná slova	29
XIV. Tvoření slov odvozováním	29
XV. Přípony	30
XVI. Předpony	31
XVII. Podstatná jména	33
XVIII. Přídavná jména	38
XIX. Slovesa	41
XX. Příslovce	43
XXI. Tvoření slov skládáním	44
XXII. Práce se slovníky	45
Literatura	46

I. Slovo - základní jazyková jednotka

1. Stanovte, zda jde o různé lexémy:

List - listí - lístek; zpívám - budu zpívat - zazpívám - zpěv - zpívání; lékař - lékařka; plavba - plavat - plavební - plavení; chudák - chuděra - chuděrka; psát - napsat; jdu - půjdu; balicí - balící; okurek - okurka.

2. Uveďte, o jakou variantu slova jde:

Stanoviště - stanovisko, odjet - odejet, dort - Dorta, doposavad - dosavad, syžet - sujet, také - taky, okénko - okýnko, dobře - dobrá, prořící se - prořechnout se, propositice - propozice, ku podivu - kupodivu, antialkoholický - protialkoholický, rachitis - rachitida, vysílač - vysílačka, lupínek - lupének, odklápěč - odklápědlo, spadnutí - spad, srdeční - srdečný.

3. Vysvětlete rozdíl mezi slovy:

Blízko - blízce, sedadlo - sedátko, dvůr - dvorec, veselost - veselí, sluchátko - sluchadlo, prodejní - prodejny, zastupitelstvo - zastupitelství, mužstvo - mužství, ovčín - ovčárna, šeptání - šepot, Pražan - Pražák, trávnik - trávnice, nosič - nositel, stařec - stařík, mladík - mladoch, chození - chůze, plachty - plachtoví.

4. Pojmenujte jednoslovně skutečnost vyjádřenou slovními spojeními nebo opisem (onomaziologický postup):

Bádáním vypátrat, žlab odvádějící vodu ze střechy, zbavit se pocitu tepla, seskupit určité věci podle daného řádu, sbírka sušených lisovaných rostlin, rychle se pohybovat sem a tam, malé dveře, skupina jedoucích cyklistických závodníků, šitím k něčemu / do něčeho upevnit, déšť se sněhem za chladného větrného počasí, nežádoucí spojení vodičů různého napětí, nepřetržitý pohyb.

5. Určete význam / významy lexémů (sémaziologický postup):

Iniciativa, naučný, prostor, eskalace, měkký, vzít, summit, selanka, sukno, kořen, jednat, hřeben, idiolekt, sémiotika, etymologie, zachovat, nijak, generovat, přirozený, komunikativní, těsný, eskalace, odevzdat, satemový jazyk, administrativa.

6. Vyberte slova, která mohou mít různé významy; určete význam základní:

Vzpomínky

Starý chalupník usedl na zápraží a vzpomínal na své mládí. Za vesnicí šuměl les, borovice voněly smolou. Z pokraje lesa se ozýval výskot dětí pasoucích krávy. V nevelké výši nad lesem letěl aeroplán.

Hrušku před domkem sázel, když mu bylo dvanáct let. Tak je to dávno! A jeho otec chodil ještě na robotu. I jeho straší bratr. Celá ves robovala. Ano, všichni vesničané dělali na leštenském panství.

Tyhlety lesy kolem dokola vysazovali jeho předkové, káceli a znova vysazovali, pracovali od soumraku do soumraku na panských polích, na cestách, vyspravovali porouchané zdi zámku, lovili pro pány ryby v rybnících, pásli jejich stáda ovec. Pokolení za pokolením se dělala, aby se mohla udržet při životě černým chlebem, zelnou polévkou a kvasem. Kam sahá lidská historie, není tu místa, kde by se nebojovalo. Táhla tu vojska Zikmundova, u Leštna bojovali husité, Vlašim rozbořili Švédové, Benešov spálila vojska císařská.

(Podle K. Nového)

7. Rozlište pojmenování motivovaná a nemotivovaná; určete druh motivace:

Elektrický proud, zlý, vidět, vysoké napětí, židle, jít, brousit si zuby, les, učitel, dům, stárnout, voda, kostka, prásk, kruh, kukat, les, voda, běloch, hrádek, povaha, jed, nepravda, obličej, krajíc, mečík (*rostlina*), pivo, krajka, bublina, vodovod, iontový, šťastný, zeměkoule, pstruh, malba, sykot, strana, minerální voda, vrbovka.

8. Určete motivovanost / nemotivovanost výrazů a sestavte slovtvorné řady, svazky a čeledi:

Listina, železniční, voda, švec, svoboda, ruka, výstavba, písnička, strom, maličký, rozbitý, daň, znak, horal, noha, čerpadlo, jít, pravda, zajíc.

9. Uvedte významy slov, rozhodněte, který z nich je základní:

Bod, barva, hudba, hřbet, jazyk, kmen, list, oko, ucho, koleno, rameno, vlas, spojka, sklenice; hluboký, milý, silný, tlustý, tvrdý, těžký, pilný, slabý, sladký, statečný, úzký, velký.

10. Určete slova jednoznačná a mnohoznačná, charakterizujte je:

Citoslovce, adverbia, Pavel, Jana, pes Alík, kocour Mikeš, Paříž, oko, zub, cihlový, pata, koruna, kohoutek, jablko, jádro, jazýček, opice, kocour, lazar, jidáš, xantipa, ganyméd, donchuán, seladon, oblomovština, kondelíkovština, hlídka, pekařství, květ, malina;

Praha, přísudek, Sněžka, kyslík, větev, vítr, Pavel, dvacet, zadusit, zastávka, Itálie, žena, citoslovce, hlava, škola, Jirásek, učitel, filantropie, kykyryký (kikirikí), míč, ach.

11. Hodnoťte slova z hlediska formy (zvuková stavba) a obsahu (věcný význam); významy ověřte v SSJČ:

Dům, přehlídka, zeď, větev, obraz, lůžko, pstruh, lehký, denní, budoucí, svůj, kdo, něco, nic, dvě, jednou, přimět, realizovat, kdy, z paměti, jemně, bez, nad, kromě, i, ó, frnk, kéž.

12. Uvedte, jaký je vzájemný vztah slov co do rozsahu a obsahu významu:

Vysokoškolák - hoch - učeň; barevný - zelený - zelenavý - červený; malý - velký - nevelký; pšenice - obilí - oves - tráva; ležet - stonat; cit - láska - nenávisť; čtverec - obdélník - pravoúhelník - obrazec.

13. Najděte ekvivalenty v cizích jazycích k lexémům:

Prázdny, kuchař, chlapec, obličej, slečna, žák, hostinec, pozorovat, poslanec, křižovatka, košíková, hlediště, jaderný.

14. Uvedte k následujícím slovům slova příbuzná:

Hlas, voda, mluvit, léčit, sad, hlava, kniha, země, les, hvězda, dům, bílý, rod, malý, říci, noha, víra, spát, nový, volný.

15. Uvedte, zda jde o různé významy, a použijte uvedených slov ve větách:

Dílo - dělo, táhnout - tíhnout, pas - pás, kůlna - kolna, půjde - pojde, napětí - napnutí, váže se - víže se, brambor - brambora, srdeční - srdečný, obecní - obecný, čtvereční - čtverečný.

16. Srovnáním se slovy v závorkách posuďte, jak se mění význam slov:

Nábytek (nabýt), báseň (bájit), div (dívat se), celý (zacelit), krov (krýt), rov (rýt), řidič (řídít), zahrada (zahradit), kus (kousat), krejčí (krájet), švec (šít), letadlo (v stč. pták), rozhlas (dříve pověst, rozléhání zvuku).

17. Uvedte, jak se může měnit význam slov (pracujte se slovníky):

Atom, hláska, republika, jazyk, věta, robot, valence, pálený, mazaný (člověk), inteligence (vrstva lidí), hmota, život, publicismus, hovorové (slovo).

18. Seřadte příbuzná slova do skupin:

Mládí, písmo, lid, brát, voda, modrý, hradit, pisatel, mladost, lidnatý, vodní, vybrat, ohrada, namodralý, mladočech, nápis, lidový, zavodnit, zmodrat, přehrada, výbor, písař, mládež, modravý, vodník, soubor, lidičky, písčící, mladičkový, sbírat, zalidněný, vyhrazený, povodí, vodovod, modrák, modřinka, modřina, výběrčí, pravopis, dějepis, nabírat, hráz, spisovatel, nepřeberný, nelida, modráky.

19. K uvedeným slovům doplňte slova významem nadřazená:

Zeleň, křeslo, petržel, kapr, měď, limonáda, matematika, smrk, oves, karafiát, nosorožec, slepice, pomeranč, modřín, struhadlo, ložnice, otec, bratr, pes.

20. K uvedeným slovům doplňte slova významem podřazená a vzájemně souřadná:

Tekutina, prvek, palivo, strom, plavidlo, přežvýkavec, hlodavec, dravec, savec, vzdělávací zařízení, zaměstnání, nábytek, publikace, nápoj, hračka, vyučovací předmět, pták, potravina, sport, rodina, dopravní prostředek.

21. Uspořádejte slova ve skupinách od nejšířšího významu k nejužšímu; pozorujte rozsah a obsah slov:

Umělec, malíř, tvůrce, český malíř, Mikoláš Aleš, člověk. // Vzdělávací ústav, škola, vysoká škola, katedra českého jazyka a literatury, pedagogická fakulta. // Uhlí, lignit, topivo, nerost, hornina. // Savec, zvíře, vlčák, šelma, pes, tvor. // Vila, dům, stavba, budova.

22. Určete obsah a rozsah výrazů:

Řeka, maso, ryba, přívlastek, gramatika, průmysl, trojúhelník, moře, pravopis, přípona, válec, metoda, vlastenecký, mrkev, nemocný, právo, průmysl, zemědělství, krásno, zpívat.

23. Sestavte významové řady s postupně se rozšiřujícím významem:

Rozvíjející větný člen - přívlastek shodný - větný člen - přívlastek; ovocný strom - zušlechtěná jabloň - jabloň - strom - dřevina - Zlatá reneta - rostlina; skřivan - pěvec - skřivan polní - pták; pes - německý ovčák - šelma - šelma psovitá - savec; kapr obecný - kaprovitá ryba - kapr šupináč - ryba; plavidlo - loď - dopravní prostředek - parník; deník - Mladá fronta dnes - tiskovina - noviny; červený - barevný - rumělkový; obrábět - tesat - pracovat - vytesávat.

24. Pomocí kruhů nebo čtverců naznačte vzájemnou souřadnost, nadřazenost a podřazenost slov; při znázornění užíjte uvedených zkratk:

Tele (T), holub (H), vlk (V), býk (B), dobytek (D), cejn (C), oslátko (O), kráva (K), pes (P), šelma (Š), savec (S), mládě (M), živočich (Ž).

Zájmeno (Z), přívlastek (Př), věta (V), sloveso (S), větný člen (Vč), doplněk (D), slovní druh (Sd).

Čolek (Č), pes (P), obojživelník (O), živočich (Ž), šelma psovitá (ŠP), medvěd (M), plaz (PL), člověk (ČL).

25. Uveďte všechny významy slov a určete, který z nich je základní:

Kmen, zub, bod, hudba, list, spojka, kohoutek, hřeben, oko, rameno, koleno; nízký, dobrý, slabý, těžký, pevný, silný, tlustý, úzký.

26. Uveďte, která pojmenování mají jeden význam a která více významů:

Tón, kybernetika, vlast, den, předložka, rostlina, Pavel, Apeninský poloostrov, Vídeň, čtvrtek, Měsíc, bilance, zpívat, koruna.

27. U dvojic slov vysvětlíte, proč nejde o slova příbuzná:

Vodník - podvodník, dělník - příděl, nosový - přínos, hořlavý - hořejší, lepší - přilepit, míra - mírový, mořský - umožit, louka - loupit, nánožník - nožíř, let - led.

28. Užíjte slov ve větách a vysvětlíte významový rozdíl:

Střední - středový, soudní - soudný, zábavní - zábavný, školní - školský, významný - významový, družný - druhový, mužský - mužný, otcův - otcovský, kropící - kropicí, oznamovací - oznamující, vyzváněcí - vyzvánějící, holicí - holicí.

29. Rozlište pojmenování konkrétní a abstraktní:

Vzduch, člověk, slabost, kočka, zdraví, Morava, krása, červený, červeň, kreslit, nectnost, spánek, houba, spěch, dýchat, bolet, přemýšlet, peklo, surovosti, kopec.

30. Najděte příklady konkretizace a abstraktizace významu:

Úrazovost klesla, porodnost vzrostla, nesl v aktovce své učení, měsíc listopad, chrlení krve, otevřeli nové pekařství, spáchat bídáctví, bolí ho vnitřností, má pro to slabost.

31. Určete, z kterých sousloví vznikla tato jednoslovná pojmenování:

Pololetky, čabajka, trvalá, taneční, ementál, burgundské, gothaj, jednosměrka, přesilovka, zasedačka, turek, debrecinka, vepřové, minerálka, uzené, speciálka, průklepák, vrchní, parták, autodoprava, sanitka, dálka, výška, disk, tyčka, oštěp, desítka, dvanáctka.

32. Rozhodněte, zda je vhodnější užít výrazu víceslovného nebo jednoslovného; zdůvodněte:

Uvítání hostů provedl / Hosty uvítal ředitel školy. - Jirka podal důkaz / dokázal, že se ničeho nebojí. - V učitel-
ských kruzích / Mezi učiteli se o této problematice hodně diskutuje. - Klidným způsobem / Klidně zalíčil a za-
mířil na cíl. - Na dřevěném mostě se uvolnil šroub / došlo k uvolnění šroubu. - Diskutovali jsme o problému
vzrůstu absence / vzrůstu absence v posledním měsíci. - Prováděli jsme výzkum / Zkoumali jsme příčiny výskytu
/ výskyt škůdců v našich sadech. - Nátěr plotu jsme provedli / Plot jsme natřeli fermežovou barvou.

33. Vyberte sousloví:

Mnoho absolventů středních škol studuje na vysoké škole. - Babočka osiková usedla na kmen jabloně a rozložila
svá sametová křídla. - Malý chlapec seděl na travnaté cestě a trhal květy vlního máku. - Koupíme si nábytek do
obývacího pokoje z tvrdého dřeva. - Nepozorný žák zapomněl napsat desetinnou čárku. - Atleti České republiky
předstihli v některých disciplínách lehké atletiky ostatní sportovce evropských států.

34. Určete typ vícečlenných pojmenování; rozlište sousloví a volné spojení slov:

Nejvyšší soud, dvoumístné číslo, Ludolfovo číslo, tříčlenná komise, ultrakrátké vlny, mořská vlna, být dalek (*ně-
čeho*), špinavé peníze, klíčící kost, medvěd brtník, paměť počítače, chod naprázdno, dlouhá věta, červené barety,
Slovenská republika, provádět syntézu, provádět hloupost, bílá kniha, mít štěstí, černá skříňka, dřevěná skříň,
kyselina solná, silná kyselina.

35. Rozhodněte, kdy je možné ve spisovném jazyce nahradit souslovné výrazy jednoslovným pojmenováním:

Třídní učitel, učitel češtiny, učitel tělocviku, třídní kniha, zástupce ředitele, plnicí pero, rýsovací prkno, nástěn-
né noviny, opakovací cvičení, písemná práce, posluchárna pro výuku fyziky; hráč kopané, hráč košíkové, sko-
kan do dálky, běžec maratonu, křídelní útočník, skokan o tyči, běžec přes překážky, zápasník v judo, závodník
v desetiboji, běžecké lyže, obří slalom, hokejová hůl, pomezí rozhodčí, postavení mimo hru, trestný kop.

36. Charakterizujte hláskové varianty:

Dvěře - dveře, brankář - brankař, umývadlo - umyvadlo, rozstříhat - rozstříhat; polévka - polívka, mléko - mlí-
ko, řepa - řípa, hřmět - hřmít, kůžka - kožka, strouha - struha, hejl - hýl, kůzle - kozle; více - víc, dále - dál, vý-
še - výš, jako - jak, ihned - hned; kovoryjec - kovorytec, čistění - čištění.

37. Charakterizujte tvaroslovné varianty:

Obrouček - obroučka, řádek - řádka, pásek - páska, brambor - brambora, fazol - fazole, břich - břicho, barok -
baroko, pondělek - pondělí, snídaně - snídání, náruč - náručí, líc - líce, snítka - snítka.

38. Charakterizujte slovtvorné varianty:

Strniště - strnisko, kytice - kytky, tamní - tamější, průvodce - průvodčí, skladební - skladebný, ctitelka - ctitel-
kyně, úterý - úterek, účín - účinek, raději - radši.

39. Uvedte diferencující sémý ve dvojicích výrazů a stanovte nadřazené lexémy v nich obsažené:

Voda - rybník; slovo - morfém; den - rok; příbuzný - sestra; rod - druh (*botanika*); věta - větný; půda - hlína.

40. Uvedte shody nebo rozdíly v sémantické valenci slov významově (popř. strukturně) blízkých:

Krůpěj - kapka; utrpení - kalvárie; pronásledovat (*někoho*) - pozdě bycha honit; vypršet - pršet; vypouštět (*po
kapkách*) - ronit; špetka - zblo; přísudek - posudek; klíčový - klíčící; tajnosnubný - snubní; šesterečný - šesterý.

41. Rozlište apelativa generická, kolektivní a látková:

Slovanstvo, dav, listí, lid, okno, čočka, vojsko, písek, mužstvo, mládež, muž, obyvatelstvo, plachtoví, dříví, drůbež, hrách, dobytek, maso.

42. Objasněte změnu významu obecných jmen:

Bílá labuť, xantipa, volt, Nový, Mráz, eden, amerika, sparty, honza, goliáš, třída Svobody, U nás, Sultán, adonis, ahasver, Vesna, Láska, On.

II. Systém a třídění slovní zásoby

1. Uvedte, které výrazy byste zařadili do aktivní a které do pasivní složky slovní zásoby; své rozhodnutí zdůvodněte:

Ruka, líce, sestra, brk, vodopád, pěnovka, slet, vidět, vědař (*vědec*), malý, děkan, magistr, psát, dům, cimbuří, žito, hvězdopavec, palcát, chléb, pravý, imputovat, vandr, an, já, již, hotovost, summit, brynza, chalupařit, ministrant, ilustrace, podruh, povříšlo, pravda, pocestný, patfit (*na někoho*), hotovit se (*k něčemu*), vraník, rab, spát, erteple, krasověda, bakalář, vzduch, otec.

2. Uvedená slova zařadte do aktivní nebo pasivní slovní zásoby běžných uživatelů jazyka:

Vytrvalé rudbékie (terčovky, třapatky) jsou velmi pohledné a bohatě kvetoucí rostliny, s poměrně velkými, převážně žlutými květy. Patří do čeledi rostlin hvězdnicovitých (Asteraceae). Známe kolem 40 rozmanitých jednoletých i vytrvalých druhů. Rudbékie jsou středně až dost vysoké, často silně odnožující rostliny. Kvetou většinou v pozdním létě a na podzim květy podobnými kopretinám s nápadným terčem uprostřed. Jsou celkem nenáročné, ale dávají přednost dobré zahradní půdě s obsahem humusu, v době vegetace přiměřeně vlhké. Vyhovuje jim slunná plocha, některé druhy snášejí i polostín.

(Podle Knihovny Květů)

3. Rozhodněte, která z uvedených slov náleží k základní slovní zásobě; své rozhodnutí odůvodněte:

Košile, rozhalenka, větrovka; kalhoty, pumpky, golfky, podkolenky, šortky, pérovky; zvíře, živočich, lenochod, savec, kočka, lama; ryba, kapr, jeseter; ruka, ručka, ručička, pracka; skořicový, hnědý; modrý, modravý, namodralý, azurový, blankytný, tyrkysový, akvamarínový, pomněnkový; létat, letec, letoun, nalétávat, letiště, letištní, letectví; dělat, dělný, dělník; robot, vyrábět, výrobek, výrobnost; dvě, sto, polovina, miliontina, druhý; ale, nicméně, avšak; o, stran, ohledně.

4. Zařadte slova do jednotlivých vrstev slovní zásoby:

Motorka, chrabřý, dálava, chytat BBC, jiskrooký, mnohoúhelník, vzlínavost, interjekce, pagáč (*pečená placka*), výstupní transformátor, barva (*krav*), furt, tebech, piglovat, černý, chrabřý, blondák, štangle, švindlovat, extra, super, krmáš (*posvícení*), seštelovat, prkýnka (*lyže*), palcát, halapartna, gladiátor, polední strana (*jižní strana*), lajn-tuch, anobř, trudit se, krmě, luzný, ctný, dle, baňa (*pětka*), chorý, trandák.

5. Uvedte, která ze slov by se vyskytla: v přátelském rozhovoru, v odborné práci, v básni, v historické povídce:

Lovčí, vesna, tajnosubný, arcíř, klábosít, ručej, fit, rekapitulovat, hled, prvohory, bakalář, psina, kuželosečka, škatule, paže, páže, oř, uvěřovat, ulejšvat se, obmeškati se, jiskrooký, prostoj, seštelovat, modrojas, lapka, zřít, těžkooděněc, zoře, makromolekula, jeseň, cimbuří, frejčířka, zásadotvorný, fabrika, stratosféra, meruna, jarý, hofmistr, prvočinitel.

6. Uvedte spisovné náhrady za tato slova:

Výškař, hunt, zlepšovák, písemka, anglina, ponk, meruna, akorát, fajnově, nádražák, tramvaják, paraple, kanape, fofrovat, krample, kramle, šichta, devítiletka, pucovat, vercajk, flaška, matika, rašple.

7. Uveďte význam slov přejatých z němčiny; zařaďte je do funkčních stylů:

Ajzboňák, bál, betl, bremza, burš, cimra, cukrle, cupovati, cvok, ertheplačka, fajrovat, fušer, gauner, gáz, gyps, grunt, grad, handlovat, hausnumero, kanta, kapírovat, knap, kšeft, lajblík, ládovat, lifrovat, loch, lunt, mantl, merk, mustr, omeldovat, pakovat se, pech, piglovat, pres, prubnout, rantl, rapl, rašple, rauš, recht, rajcovat, regál, rajch, špacírovat, štreka, vekslovat, vinšovat, zariglovat;

truhla, putna, lajntuch, špunt, šporhert, šponovky, šlauch, šproch, šunt, podšprajcovat, vyglancovat, dát si šlofika, pogáblovat, fošna, cihla, halda, helma, klempf, plech, rošt, roura, šmirgl, glazura, hák, hoblovat, letovat, šrift, šňúra, fládrování, grif, sortýrovat, šibovat, šlic, šmelc, šponovat, štangle, verk, vinkl, štift.

8. Určete funkci slohově příznakových výrazů v textu:

Bůh ví, jak by to bylo dopadlo, možná, že bysme byli všichni po smrti, kdyby se náhle neobjevil jakýsi rolník, který byl rozzlobený. Rolník ten měl bič a křičel: „Holoto jedna secsakramentská, já vám dám plašit mně dobytek!“

Toho se nepřítel zalekl, protože ten rolník byl podle všeho náramný sprosták a byl by nepřítel zmaloval. Tak Ješíňáci se dali na zbabělý útěk a rolník pravil, že každému přerazí hnáty, jemu je to jedno. A Ješíňáci utíkali pořád pryč, a když byli daleko, tak rolníkovi nadávali, ale nebylo jim rozumět.

(Podle K. Poláčka)

9. Nahradte české výrazy uvedené v závorkách synonymními slovy cizího původu:

Architekt předložil ke schválení (návrh) nové budovy. - Od poslední generální opravy výtah (je v činnosti) bez nejmenších závad. - Museli jsme jít se psem k (zvěrolékaři). - Prezident republiky vyhlásil (hromadné udělení milosti). - Ve zpěvníku bylo uvedeno několik (obměn) této národní písně. - Odpověděli jsme na (řadu otázek zkoumajících veřejné mínění). - Babička Boženy Němcové je (příznačnou) představitelkou české venkovské ženy. - V rozhlasě vysílali (soubor) Smetanových symfonických básní Má vlast. - Na výstavbu nové laboratoře obdržela škola (podporu z veřejných prostředků). - Hodnotili jsme jejich výkon za (prvních deset dnů) v lednu. - Telefonovali jsme do divadla, aby nám (zajistili) vstupenky na dnešní představení. - Celé oddělení závodu se má v příštím roce (nově uspořádat).

10. Uvedené výrazy nahradte internacionalismy:

Časový úsek, okrajová část města, lékařství, sobecký člověk, oběžnice, básnictví, novinář, vynikající hráč na hudební nástroj, udělení milosti, mluvnice, člověk vynikající zcela mimořádným nadáním, nahrazování ruční práce prací strojů, věda o duševním životě lidí, doprava, oběžnice.

11. Nahradte slova cizího původu slovy domácími:

Jeho sloh je brilantní. - Musíme počítat se všemi eventualitami. - Podoba obou sourozenců je frapantní. - Určený čas mi bohužel nekonvenuje. - To je eklatantní důkaz jeho schopnosti. - Projevuje elementární neznalost v matematice. - Na svou sběratelskou činnost vydává horentní sumy. - Ten křik dětí pod okny mě direktně enervoval. - Ve své blaseovanosti trpíval morosními náladami. - Jako mladý lékař se etabloval v lázeňském městě. - Jeho návštěva zanechala u mě tristní dojem. - Pravda uměleckého díla není konstruovaná, irrealní, fiktivní jako u pronosovaných naturalistů.

12. Seřadte výrazy z jádra slovní zásoby podle významových vztahů (př. příbuzenské, rostliny a jejich části, vlastnosti věcí, nejdůležitější děje apod.); přiřadte k nim další slova a rozhodněte, zda patří do jádra slovní zásoby:

Bratr, stěna, kamna, lavice, myš, čáp, slunce, oheň, kůň, mák, smrk, klíč, mouka, dobrý, spát, komín, bába, rameno, chlup, noha, krátký, zde, pod, růže, pes, list, chléb, vědět, bít, nůž, medvěd, pšenice, semeno, vlna, růst, dvůr, dcera, víno, moře, měsíc, zlý, škola, zobák.

13. Posuďte, nakolik pronikla uvedená slova z obecné češtiny do spisovného jazyka; pracujte se slovníky:

Deko, dechovka, háklivý, kilo, kibic, moc (*mnoho*), pár, párkrát, malinovka, textilka, baštit, bendit, citovka, činžák, flink, flákač, flaksa, flinta, frajer, gruntovat, habaděj, kafe, mindrák, almara, marodit, běžky, sjezdař, betony, kliky.

14. Pokuste se určit jazyk, z něhož byla uvedena slova přejata; použijte dostupné slovníky:

Alibi, civilizace, cyklus, existence, génius, inteligent, kancelář, magnet, manifest, ministr, nula, oliva, opera, palma, pódium, profesor, puls, regál, satira, student, tribuna, titul, vavřín, verš;
atlet, bibliotéka, katar, patos, typ, tyran, varhany, zefýr, zefír, demokracie, parabola;
brak, cihla, cín, clo, flétna, haléř, hřbitov, kamzík, knedlík, kněz, knoflík, krychle, mašle, mince, nudle, ortel, peníz, plech, pluk, punčocha, ranec, rošt, roura, smalt, smírek, sporák, špalek, špejle, špendlík, šroub, šunka, švagr, talíř, taška, trefit, váha, valčík, žold;
alarm, baret, baterie, blok, blůza, bombón, demižón, droga, email, fanfára, flanel, garáž, gáže, hotel, inženýr, kampaň, krinolína, kuráž, livrej, manévr, manžeta, omeleta, paráda, paštika, perón, platina, popelín, rande, rebel, reklama, rokoko, sabotáž, salón, spirála, toaleta, túra, vesta, volant, žaket, žampion, želatina;
doga, film, džez, klub, koks, mahagon, mohér, rekord, revolver, snob, sport, standard, tenis, test, tramp, tramvaj, trénink, vagón;
banka, banket, bašta, brokát, brutto, dukát, facka, festival, galeje, kalhoty, kapitán, karneval, kartel, kasino, klarinet, kompas, loterie, mandolína, merenda, viola, virtuos, zázvor;
armáda, barák, eldorádo, kanibal, kokos, laso, silo;
čabraka, baganče, čižma, gazda, husar, palačinka, šišák;
bodrý, bohatýr, borec, chrabrý, paluba, lyže, maják, náčelník, náčrt, nora, pestík, slída, sloh, sobol, soustava, svět, treska, tuleň, úroveň, velmož, vesmír, vesna, vid, vzduch, žertva;
ohon, ochota, okres, selanka, svišť, tklivý, vzor, závoj, kořalka, mazurka, sled;
junák, lastura, opánky, snacha, zora, žatva; zástava, znoj, zbojník, škára, výdobytek, namyšlený, nárokovat; klobouk, paša, salaš, tasemnice, jogurt, kaftan, čakan;
otoman, talisman, trafika, algebra, alkohol, admirál, káva, harém, mameluk, mat;
amen, sobota, rabín, rámus, mana;
bazar, divan, kabát, karavana, sandál, šach;
džungle, juta, karafiát, pyžama;
čaj, kaolin, sója;
kánoe, wigvam, totem, tomahavk, mokašiny, skalp, apač, tabák, čokoláda, kakao, kondor, jaguár, kaučuk.

15. Posuďte spisovnost a funkčnost přejatých výrazů:

Jogging, cimra, dabovat, software, pudr, šnek, cíchy, kapna, eskalace, fan, špehovat, vercajk, džíny, flinkat se, štafle, špachtle, vycajchnovat se, big beat, show, hifiklub, autokemping, fangle, biflovat, bichle, šnytlich, šuple, ruksak, flaška, špejle, piksla, regál, kšeft, frajle, brífink, lízing/k/.

16. Nahradiť česká slova výrazy cizími:

Lékař pro choroby ušní, nosní a krční, státní podpora, období deseti dnů, ničit, pustošit, přerušit styky, národní hospodářství, zajistit si jízdenky, trojdílný obraz, pohovka, předplatné, kladný, návrh stavby, udělit milost, příznačný, soubor přednášek, zvěrolékař.

III. Slovní zásoba z územního hlediska, poloútvary spisovného jazyka

1. Vyhledejte moravismy a čechismy:

Dědina (*vesnice*), špitat (*šeptat*), zhlavec (*polštář*), sodovka (*limonáda*), zmole (*rokle*), suk (*uzel*), kamilky (*heřmáněk*), palach (*rákos*), umolousaný (*ušpiněný*), sdělat (*sundat*), hody (*posvícení*), duchna (*peřina*), drandit (*ujíždět*), kytka (*květina*), víno (*hrozny*), stolař (*truhlář*), slimák (*hlemýžď*), kaluž (*louže*), zavazet (*překážet*), haluz (*větev*).

2. Pokuste se vysvětlit význam dialektismů:

Kacabaja, štokrle, krajáč, humno, kotár, kura, rež, zemáky, turkyně, gemba, veselka, mrskut, šuba, mejšlata, praženice, topánky, krpce, řičice, žebřina, špruše, štěbenec, tatar.

3. Uveďte spisovné náhrady za slova z obecné češtiny a z různých slangů:

Akorát, extra, fajn, fofrovat, gruntovat, kanape, nádražák, paraple, pucovat, špitál, tramvaják, zdekovat se, magneták, elpíčko, učňák, vejška, šprtat, vercajk, ponk, šichta, kvaltovka, fáro, bažant, opušták, kvalt, obutí fára.

4. Pokuste se rozlišit výrazy podle příslušnosti k různým slangům:

Odbytovat, rozporovat, rito, skate, repre, šmírák (*herec bez tvůrčí snahy*), zhaslá zvěř, lajna, cviko, průmka, dřevo (*kytara*), perník (*pervitin*), mordparta, tiskovka, druhák (*víno*), slepák, duchy (*zdvojený obraz v televizi*), šichtmistr, kraulař, volnostylař, čenina, stáča (*dostatečná*), labiny (*laboratoře*), výzo, kóna, pucvola (*čisticí vlasec*), hnojářina, bourák, autobusák, obutí (*pneumatiky*), světla (*očí*), šaltpáka, kvalt, bouda (*škola*), šťáva (*benzín*), vercajk, flígrhorna (*křídlovka*), valdhorna (*lesní roh*), veksl (*výhybka*), glajza, šuplera, šmirgl.

5. Uveďte, jak vznikla slangová slova:

Tuplovka, mašinář, muškař, rychlovka, kvaltovka, osobák, nafták, sím (*prosím*), stípko (*stipendium*), řída, biják (*kino*); hodit kostrou, jet po saních (*smykem*), betony (*chrániče*), špagát/šňůra (*roznožení*), jesle (*prohození míče mezi nohama protihráče*), lavór (*pád při lyžování*), fajfka (*saxofón*), čína (*porcelán*), segedin (*jídlo*), peršan (*koberec*), štěk (*malá role*), štěbenec (*klarinet*), bramboropis (*zeměpis / zeměák*), majzl, vinkl, bek, mač, kvér, bifloun, šprtoun, třídas, kručas, makanda, fešanda.

6. Vysvětlíte významy slov ze sportovního slangu a přiřadíte je ke sportovním disciplínám:

Tyčkař, cvrček, most, betony, břicho, špricdeka, zvedačka, stromeček, šlapačka, hlavička, dvoják, prsař, antuka, ledvinka, vyklepnout, plichta, zimák, bivakovat, kanady, ťukes, polohovka, akvabela, zalít, desítka, jesle, udělat hodinky, pluh, komíny, džeksny, koníčkovat, plotna, zašlápnout, sólo, hnízdo, jet v háku, nůžky.

7. Uveďte spisovné náhrady za slova z obecné češtiny a různých slangů:

Opušták, akorát, extra, fofr, fofrovat, furt, frčka, bažant, kvalt, pětítunka, šichta, kvaltovka, šprtat, gruntovat, kanape, nádražák, paraple, pucovat, almara, špitál, zdekovat se, elpíčko, zdravka, gympl, parták, trandák.

8. Uveďte, nakolik pronikla uvedená slova z obecné češtiny do spisovného jazyka; pracujte se slovníky:

Deko, dechovka, háklivý, kilo, kibic, moc (*mnoho*), pár, párkrát, malinovka, textilka, baštit, bendit, citovka, činžák, flink, flákač, flaksa, flinta, frajer, gruntovat, habaděj, kafe, mindrák, almara, marodit.

9. Rozlišíte dialektismy, regionalismy, slova slangová a slova argotická:

Rampel (*rámus*), strepták, sodovka, dědina, perkeňák (*vůz*), kalej (*pořádný*), loch (*vězení*), být švorc, přišel dlouho (*pozdě*), čemesně (*hbitě*), bércák, chlup (*detektiv*), hody (*posvícení*), mergle (*peníze*), štědrounice (*vánočka*), sífón, dostat flastra, drandit (*ujíždět*), tejdě (*ted*).

10. Rozlišíte výrazy spisovné, obecně české, professionalismy, slova slangová a argotická:

Somrovat, vědátor, basket, huba, luft, borec, bižula, bejt tažen z dějáku, zálohovat, fézl, žudro, prkna (*lyže*), jednačka (*porada*), úchyl, fabrika, štelovat, beran (*razítko*), vyceповat, překerní situace, faul, fotoateliér, dálkař (*student*), zálohovat, šuple, zubař, tramvaják, parta, disko, vytočit (*vyvést z míry*), seknhend, dressing.

11. Vyhleďte dialektismy a určete, zda v nich jde o odchylky hláskové, tvarové nebo slovníkové:

Starej Votoček byl čloujek dobrýho serce, a protože musel svejm heverlantum nahradit i mámu, ledacos jim dovolil. Jednou nejstarší Pepek přines domu mladou kauku. Toceví, kalhoty měl nadranc a tátu brali málem čerti, ale dyž viděl tu radost děti, dostali Pepek a kauka milost. A kauka se měla k sjetu, berzo zdomácněla, nažrala se se slepicema, a tak neměla vůbec v oumyslu uferknout. Malá Mařka ji učila nosit drobný věci, kauka zas veděla, co je co. V senci i venku bylo slyšet vod rána do večera „Kačo, podej tolle, dones tolle“ a Kača čemesně nosila, podávala a aportýrovala s velkou radostěj. Měla i iný manýry. Chalpu hlídala líp než jejich Brok a cizího vodháněla, že bylo strach jít vokolo. Machče ji učilo i mluvit, toceví, nic kalýho.

(Podle J. Novotného)

Smažija sa trnky

Šak keří býváte v městě, istě ste ešče neviděli, jak sa na dědině smažija trnky! Tož přídite večer na lízačku a uvidíte! Ve dne by sa vám ve smažírni ani hrubě nepodobalo. Neveliká kolňa z desek, v kerěj je zazděný měděný kotel s dřevěným trdlem, kterým sa při smažení musí pořád vrtět, aby trnky nepřihofely. Rozvařená trnčinka sa odlévá měděnú naběračkú do škopka a do kotla sa přidávají surové trnky rozvařit. Jak břečky v kotle vypařiváním ubývá, zas sa po troše ze škopka dolévá. Až sú trnky pěkně černé, husté, vyhrne sa oheň a pod kotel sa nacpe mokrej trávy, aby ochladnúl. Trnky sa pak vyberú do dřevěných lebo kamenných náčinú.

(Z Valaška)

12. Charakterizujte označené výrazy:

Na kraji stolu na žižkovském komisařství seděl pan Bouše a díval se na *Dlouhého Tónyho*, jak před ním bledne a červená. Ani ho neobeslal na *čtyřku*, nechtěl z toho všeho dělat *aféru*. Poručil dát ho za *katr* a vyčkat jeho příchodu. -

Tak podívej se, Tóny, já nevím, co bylo mezi tebou a *Lojzkou*, ale počítám, že láska ne, nebo se snad *mejším*? - Na lásku našinec nemá čas, pane *inšpektore*. -

No jistě, hlavě ne ty, když sis vybral *takový těžký* zaměstnání, jako je dělat *pasáka*. Hele, nebudeme mluvit o *Lojzce, jo*? V tomto *punktu* buď dočista *klidnej*... To ty jsi *dělal ten kvartýr* v Podolí?... A kdo teda ten *kvartýr* vybilil?... Lojzka, to je jiná, hned řekla, že jsi v tom ty.

- Takže Lojzka mě *práskla*, jo? Ale já *práskáč* nejsem! Já ne! A to vám *nepráskla*, že hledají v *galerie* někoho, kdo by udělal atentát na toho *fousa, ministerskýho* předsedu?

- ...*Tóny*, jestli o tomhle někde *blafneš*, tak se už z *kriminálu* nedostaneš.

(Podle J. Marka)

IV. Slovní zásoba ze stylistického hlediska

1. Rozlište slova neutrální, kolokvialismy, slova knižní, poetismy, publicismy:

Muzika, bramboračka, uhlídat (*spatřit*), cestovka, thriller, švanda, natankovat, klonování, krasosmutnění, anžto, niva, slynout, penál, recyklovat, comeback, splín, žalobce, drožka, učiniti, modrojas, poryv, naklepat (*dopis na stroji*), stříci, image, gumák, postřiziny, salón, jenž, konduktér, capart, zda, chatař.

2. Určete archaismy lexikální, hláskové, slovtvorné a sémantické:

Šuba (*kožich*), an (*ktěry*), kabátec, hrdinstvo, birýt (*baret*), šenkéř, branný (*hlídač v bráně*), znamenitý (*sloužící jako znamení*), šlojíf (*závoj*), fortelný (*silný*), pinta (*stuha*), libomudrctví (*filozofie*), hotovost (*vojsko*), zištný (*vhodný*), časoslovo (*sloveso*), mluno (*elektřina*), ohořalý, mučedlník, manželstvo, přátelstvo, praporec, frejř (*hejsek*), vypulírovaný (*vyčistěný*), poctivice (*kalhoty*), lahvice, sýrec, dřevce, měštěnin, umnice (*logika*), dušesloví (*psychologie*), dílnice (*dílna*).

3. Rozlište slova zastaralá, historismy a archaismy:

Chmelovina, purkmistr, cimbuří, mušketýr, děvečka, kolomazník, hubatka (*nádoba na pivo*), parkán, forman, ungelt (*celnice*), knecht (*pacholek*), ctitelkyně, dospělec, dvořenín, funebrák, drahný (*dlouhý*), anobrž, namoutě, bradýř (*holič*), časoslovo (*sloveso*), verbíř, práče, dílnice (*dílna*), chmelovina (*pivo*).

4. Rozlište archaismy a historismy:

Antoušek, mandel, inu, trampky, feldvébl, husar, řemdih, šos, úbytě, purkmistr, kutné hory, dřevní, posluhovačka, rohatě (*špičatě*), sínc (*předsín*), lotras, čítí, protivný (*jdoucí po druhé straně*), cechmistr, platněř (*řemeslník zhotovující brnění*), suplent, šmelina, kolaborant.

Vladař už opět klidný a hladký se usmál. „Čeho bych hrubě potřeboval, toho asi nemá nazbyt. Peněz. Seženu-li drahně zbrojného lidu ze svého i Milevského zboží, to mně vyjednáš...“ „Jsi svatého kostela dobrý syn. I já i bratři. Bude-li nezbytně nutno, dáme i z toho, co nám zůstalo jako v žebrácké mošně. Ale pamatuj, žet běží stále o tebe, o nás, urozené pány.“

(Podle A. Jiráka)

5. Vyhledejte archaismy a historismy a posuďte, jaký mají význam a proč jich spisovatel v textu užil:

Téměř v touž dobu, kdy branný v Rybnické bráně propouštěl rektora Bochocia, druhou městskou branou, Novoměstskou, vcházeli do hradce poutníci od Tábora: Vaněk Bezouch, obdaňkový voják a perníkářský tovaryš Šimek Reymar. Branný jen zběžně nahlédl do jejich lejster, neboť cizinci nevbuzovali jeho nedůvěru. K bráně se blížil velký kupecký vůz přikrytý plachtou, patřící nejbohatšímu hradeckému kupci Melicharu Hofmanovi, který často zakládal i hradecké vladaře, a zboží na voze vbuzovalo ve zvědavém branném více zájmu než oba cizinci, kteří přišli pěšky. Již se smrákalo a bylo třeba myslet na jídlo i slušný ložument, jak říkal starý armalista, který se na štěstí v Hradci vyznal a namířil kroky přímo k šenku, jemuž se říkalo U Plinderličků, třeba jeho majitel býval Havel Holý, který si ta dvě H dal i do své pečeti, nezapomenuv postavit mezi ně pěkně vykrouženou hubatku.

(Podle V. Kaplického)

Ctibor z Hvozdna vedl svůj houf tentokrát v honcích, silnicí k Měcholupům, jak měl nařízeno. Šedý zeman jel v čele, maje po svém boku Pražana krajiny dobře znalého, a rozhlížel se jako rys. Pásl po nepříteli, po uherských jezdcích. Když jeli asi hodinu cesty, zarazil Hvozdenský houf a vyslal dva z jízdných nalevo, na půlnoc, na obhlídku, aby zůstal ve spojení s druhým valným houfem. Hlídka jen odjela a již se strhl v zemanově houfci pokřik. Zahlédli dva jízdné ženoucí se proti nim v divokém trysku. Bratři z předních hlídek. Všemi v houfu trhlo, každý bezděky sáhl po oštěpu, zatknutém ve škorní.

(Podle A. Jiráka)

Návrh došel u Lízy ohlasu. Šlojřnice se bránila, dovolávala se nějakého měšťana, že ji zná, že jeho manželce i dcerám prodala již několikrát šlojře i pentlíky, ještě dnes ráno takový krásný hedvábník, aby měla na uvítanou pana krále, a dva samokroutky.

Nazejtří ráno počal tábor před Horou nanovo růsti. Přibývalo nové vojsko, houf za houfem, pěši, jízdní, kusy na vozích. Kutnohorští vyhlíželi císaře. Všecko bylo na jeho uvítání připraveno. Domy v ulicích se zelenaly ratolestmi, ulice, placy byly čistě vymety, na věžích, na radnici vlály korouhve, všude se scházeli vystrojení lidé; měšťané i řemeslníci pod korouhve svých cechů, kněží v bohatých krumplovaných rouchách kostelních, školníci vedeni školmistrem v bakalářském tabardu a kantorem, vystrojené panny se skvostnými věnci na hlavách, mnohé uličené, v celkových šatech, vpředu povykasaných, takže bylo viděti kus druhé, pěkné suknice veselé barvy. Synkové v obtáhlých spodkách a kabátcích, plných lesklých haklíků, a vlasy upravenými, nakadeřenými.

(Podle A. Jiráka)

„Snášíte se tedy na tom, aby byl v mistry přijat?“

„Snášíme!“ odpověděno.

Po těch slovech uveden Váča do cechu. Měl na tváři nějaký šrám z poslední bitvy. U dveří promluvil křesťanské pozdravení a cechovní říkání. Hromada mu rovněž tak odpověděla. Dva z mistrů starožitnější, přistoupiše k Váčovi, oznamovali všemu cechu, že týž Václav, syn Bolehlavův, je z lože poctivého, byli tě oba sousedé při poctivém manželském snění otcově. Když to bylo odbyto, přistoupiли jiní dva, kteří se byli před osmi lety, když Váča se na učení dával, postavili za rukojmí, že se vyučí řádně. Dávali svědectví všemu cechu, že se pořádně dvě léta učil a vyučil. Potom že při otci pořáde za tovaryše dělal. Cizí tovaryš byl by mimoto přinesl o svém poctivém zachování list; domácimu synkovi nebylo toho potřebí, o tom se vědělo, že je hodný. Ukázal ještě starý Bolehlav list s pečeti městskou, že Václav včera v radě nabyl práva měšťanského, a doložil: „Teď přestane co neviděti býti mým náchlebníkem.“

(Podle V. Kaplického)

V. Neologismy a slova knižní

1. Rozlište neologismy slovtvorné, souslovné, frazeologické a sémantické:

Ještěrka (*vozik*), jachting, delfín (*plavecký styl*), vývojář, střelkyně, sňatečnost, bytová jednotka, raketový nástup, filmovat to na někoho, kovral, sledovanost, dělič, psychiatryně, plynofikace, přenosový vůz, opakuje něco jako z magnetofonového pásku, senáž, slamáž, paměť (*počítače*).

2. Rozlište neologismy původu domácího a slova přejatá; charakterizujte jejich formu:

Injektážník, postgraduát, posilovač, koláž, psychodrama, telenovela, harmonika (*kloubový autobus*), napěťový, noém, minijabloň, babičkovský, psychodrama.

3. Charakterizujte neologismy a uveďte, kde byste jich použili:

Agrosalon, agroturistika, airbag [érbe-], all stars [ól stárs], antipolitický, antivir, aparthotel, armwresling [ármrestli-], aromaterapie, astromedicína, au-pair [opér], automafie, babysitter, baby-sitter [bejbisitr, -ter], beachvolejbal [bíč-], bike [bajk], biker [bajkr -ker], biobar, bodystyling / body styling [-stajli-], bodyguard [-gárd, -gard], brain-writing [brejnrajtj-], cash [keš], CD-ROM, čenžirna, datař, demoprogram, diskohudba, ekofilm, eurokarka, fanklub, kinofil, fototapeta, galahitparáda, grant, grantový, grínpísák, happeningový večer, hattrick [hetrik], hiporehabilitace, workoholik, chaotik, infocentrum, inlajny, jogging [džogi-], kindervajíčko, koloniál, korfbalista, kryptovat, legíny, lobbovat, mailovat, makroměsto, maxisvetr, medializace problému, megaromán, megaúspěch, mikrovlnka, minidílna, miniproblém, mobil, monodivadlo, myš, notepad [noutped], oscariáda, petice proti pentballu, pakovací program, paraolympionik, písíčko, pendler, pinkarta, popkorn, dát si preso, profaxovat se, profipráce, profihokej, předlikvidační, pseudopéče, pub [pab], radiobudík, raftař, rambo, redefinovat, reinstalace, rekvalifikant, remake [rímejk, rimejk], restartovat, rektrokomedie, ropics [roupiks], salesman [sejzlmén], samorozbalovací verze programu, sebepochopení, sejšn, servisovatelnost, skenování, skoromajitel, softrock, solárko, spíkovat, spolufinancovat, sprejobjaz, superčlověk, šéfprogramátor, tajmovat, takyfanoušek, telerada, termoponožky, transparentnost, treky k Everestu, tunelování, ufoložka, videomanie.

4. Nahraďte knižní, básnická nebo zastaralá slova významově shodnými, spisovnými a slohově neutrálními synonymy:

Krmě, hvozd, ženitba, háv, chorý, luzný, ctný, kosmatý, teskný, jenž, odušiti, truditi, plesati, slynouti, holedbati se, odkvapiti, dle, kol, anžto, jelikož, nechtí.

5. Najděte slova knižní, popř. další jazykové prostředky, které jsou pro text typické:

... Hle kyv slunečníku a tato tvář, kdysi hrůzná. Ať poshová nos a odulý ret, jenž vyrazil z obličejů tak prudce, ať se mírní, neboť, probůh, město je klidné. Uprostřed žírných polí je dosti dvorců bílých ve smyslu národního básnictví, z býčků jsou volí, jalovice jsou stelné a tentam je máj. Pokud možno, buďte oděni bíle a sedte váhavě před svým hotelem. ... Tehdy markytánky léta v kapotu, ve střevících ploských a průdušných, ve střevících, jež nezrývají cest, chodily muž od muže, stolice od stolice, a vyňavše blok z vydutého kapsáře, trhaly lístek po lístku. Chochofík jejich nosu se zarděl, kdykoliv mluvily k svému hosti řkouce: „Dobrý den, pane. Není dnes krásné jitro?...“

„Jakže,“ děl starý pán, „tento kostel je pochyben a proti předpisům dobrého stavitelství? A tuto věc jsem zpozoroval až dnes?“ „Zpozoroval jste ji velmi správně,“ pravila dáma...

(Podle V. Vančury)

VI. Termíny

1. Nahradte termín cizího původu slovem domácím; tvořte podobné příklady:

Gól, fotbal, basketbal, aut, puk, mantinel, mač, boxer, ofsajd, table-tennis, penalta, lajna, time, faul, volejbal, raketa, rekordman; diskuse, problém, agresor, industrializace, sekretář, parlament, centrum, deklarace, persekuce.

2. Rozhodněte, který termín lze nahradit výrazem domácím:

Problém, diskuse, agresor, kritérium, sekretář, parlament, centrum, deklarace, persekuce, industrializace, informace, expedice, publikum, inteligence, kvalifikace, internacionalismus, demagogie, demokracie, intervent, organizace.

3. Určete význam termínů i jejich jednoznačnost nebo mnohoznačnost (využití ve více oborech):

Sufix, klima, holocaust, biorytmus, spojka, analýza, ekologie, kmen (*slova*), parametr, kanál, bronchitida, krystalizovat, preference, alfa, atmosféra, buňka, valence, systém, neuróza, rekvalifikovat, výstup, termočlánek, rentgen, profil, generovat, sponzorovat, slavista, paměť, tlakoměr.

4. K víceslovným odborným názvům uveďte jednoslovné ekvivalenty; charakterizujte je z hlediska spisovnosti a nespisovnosti:

Postavení mimo hru, nerozhodný výsledek, zápasník ve volném stylu, trestný kop, křídelní útočník, pokutový kop, střední útočník, hráč kopané, hráč házené, maratónský běh, hokejová hůl, hráč hokeje, vrhač koulí, vrhač diskem, skokan do výšky, startovní skok, závod na sto metrů, polohová štafeta.

5. Vyberte z textu odborné názvy a uveďte, jak jsou utvořeny:

Tradiční třídění slovních druhů v mluvnicích jazyků vysloveně flektivních i jiných jazyků jim blízkých, dosud zejména u nás ustálené a takřka monopolně užívané, odděluje především slova ohebná (flektivní) a neohebná (neflektivní); prvním a základním kritériem je tedy právě existence flexe samé. Slova ohebná (flektivní) se pak dělí na slova skloňovaná (jména) a slova časovaná (slovesa); je tedy kritériem typ flexe: skloňování (deklinace) a časování (konjugace). Slova skloňovaná (jména) se pak dělí na jména podstatná (substantiva), jména přídavná (adjektiva), zájmena (pronomina) a číslovky (numeralia); taková je také obvyklá řada slovních druhů, začínajících substantivy, po jménech následuje sloveso. Třídění slov neohebných na příslovce (adverbia), předložky (prepozice), spojky, částice, interjekce a jejich řadění, jak je zde uvedeno, není tak pevně ustáleno.

(Podle B. Havránka)

Pascalův zákon

Šíření Pascalova tlaku nebývá vždy dost fyzikálně vysvětleno. Myslím, že by se zde mělo při vysvětlování vyjít z tlakových poměrů v plynu. Mějme plyn neprodyšně uzavřený ve válci pohyblivým pístem (váhu pístu zanedbáváme). Plyn má určitý tlak. Zvětšíme-li sílu působící zvnějška na píst, píst se bude pohybovat tak dlouho, až se tlaková síla plynu na píst zevnitř vyrovná síle působící na píst zvnějška. Tlak plynu uvnitř nádoby se (prakticky téměř okamžitě) v celém prostoru vyrovná. Kdyby totiž v některé části prostoru zůstal tlak menší (původní), pak by hustota molekul v okolí tohoto místa byla větší než v tomto místě, to znamená, že by počet nárazů od sousedních molekul na povrch této části byl větší zvenku než zevnitř. Tato nerovnováha se však nemůže trvale udržet, neboť nastane pohyb molekul ve směru síly větší, a ten trvá tak dlouho, až se síly vyrovnají.

(Podle E. Kašpara)

VII. Univerbizace a multiverbizace

1. Charakterizujte výrazy vzniklé univerbizací:

Čtvrkař, prsař, nádražák, pošťák, francouzák, zouvák, propiska, plenárka, přesilovka, řezničina, kantořina, kraulař, mašinář, tramvaják, cesták, bourák, hotovka, hrubka, rychlovka, doktořina, prašan, činžák, mistrák, očař, kopírák, otvírák, generální (*ředitel*), kandidátka, fotobuňka, repro, státnice, veltlín, pololetky, občanka, punčocháče, manšestráky, záchranka, plzeňské, tokaj, topení (př. *ústřední*), slaboproud, blinkrovat, šéflékař, gramodeska, paříž, výška (*skok do výšky*), rychloschnoucí, biostrava.

2. Uvedené výrazy nahradte slovy se stejným významem a užiňte jich ve větách; pozorujte slohovou platnost jednotlivých výrazů; uvádějte další příklady:

Mít rád kino, mít rád společnost, mít rád rodné město, mít rád pravdu; dívat se rád na obrazy, dívat se z rozhledny po krajině, dívat se pilně na televizi; poslouchat rozhlas, poslouchat rodiče, poslouchat srdeční tep.

3. Uveďte, u kterých výrazů jde o multiverbizaci:

Vykonat mnoho dobrého, uskutečnit změnu, proces výstavby, skládat básně, učitelské kruhy, spotřebitelská veřejnost, konat schůzi, vést přehlídku, znát pozadí, číst knížku, provádět kontrolu, dojít k řešení, mít námítky, uskutečnit výlet, uskutečnit změnu, vydat rozkaz, učinit pokroky, vést debatu.

VIII. Synonyma

1. Určete druh synonymie:

Tvarosloví - morfologie; království - monarchie; křičet - řvát; klam - lest; pravopis - ortografie; žena - paní - choť; pusa - ústa - huba - tlama; msta - odplata; pokoj - klid - ticho; zástupce - pravá ruka; čmelák - medák; Anglie - Velká Británie; pít - bumbat - chlastat; jaro - vesna; mít rád - milovat - zbožňovat; filologie - lingvistika - jazykověda; aspekt - zřetel; umřít - dokonat - zesnout - odejít navždy - skonat; tělocvik - tělák - tělesná výchova; lučba - chemie; sodovka - sifon - minerálka; místnost - pokoj - cimra - světnice; marně - zbytečně - nadarmo; hospodský - vedoucí restaurace; hrdý - pyšný - namyšlený; typický - charakteristický.

2. Užiňte uvedených synonym ve větách:

Schopnost - způsobilost - kvalifikace; přece - přesto - nicméně - vždyt; náhlý - nečekaný - nepředvídaný - překvapivý; dohodnout se - dorozumět se - domluvit se - usnést se; bezohledný - tvrdý - hrubý - krutý - netaktní; přání - žádost - touha - tužba; jmenovat se - nazývat se - slout; hromadně - společně - kolektivně - masově; jednolitý - jednotný - ucelený - celistvý - kompaktní - homogenní; odolný - otužilý - vzdorující - nepodléhající - imunní - rezistentní; prohlédnout - prozkoumat - ohledat - vyšetřit - odhalit - zjistit; nález - objev - vynález - zjištění.

3. Charakterizujte význam synonym:

Hezký - pěkný; louže - kaluž; nerost - minerál; mluvnice - gramatika; kaz - vada; červený - rudý; tlumit - dusit; mluvit - pravit; jaro - vesna; naříkat - lkát; zajíc - ušák; slepice - pipka; nýbrž - anobrž; protože - anžto; severní - půlnoční; tati - jihnouti; paprsek - prokmit; chlapec - hoch - kluk; podnos - tác; bílý - bělostný - sněhový - sněhobílý - alabastrový - křídový; tu - zde - tady; dělat - pracovat - konat - činit; okolo - kolem; ach - ouvej - ouha; ale - avšak - však; který - jenž; jedna - ráz; výjimka - bílá vrána; problém - tvrdý oříšek; dřímat - tlouct špačky.

4. K uvedeným výrazům najděte synonyma z různých vrstev jazyka:

Plakat, anarchie, šedý, pot, ticho, faktor, zelná polévka, motouz, vítr, polibek, dát zelenou, mít obě ruce levé, sličná, práce, tučný, kostky jsou vrženy, ortopedie, dívka byla vysoká a hubená, něco zhatilo naše plány, bylo to bez výsledku, Jana se zhrozila, nechali ho svobodně rozhodnout, nemusíš se vzdát, hravě něco udělat, vrhl se na to vší silou.

5. Vyhledejte synonyma k uvedeným přídavným jménům a vyjádřete jejich význam přirovnáním:

Statečný, pilný, sladký, měkký, kyselý, velký, malý, zelený, červený, modrý, bílý, černý, milý, tvrdý.

6. Vyhledejte synonyma k uvedeným slovesům a užitje jich ve větách:

Pracovat, dělat, zapsat si, smát se, jíst, plakat, říct, zvítězit, utíkat, rozdělit, bojovat, zápasit.

7. Nahraďte vyznačené výrazy synonymem, anebo vyjádřete opisem:

Kamenopád, zvěrodoktor, perleťová mlha, drahokamově červený rybíz, tmavá rozkoš, odmítnutý vlak, ústřední přítel, mušelínový hovor, hysterické víno, kovové větvy, plačící nebesa.

8. Vyberte synonymní dvojice nebo řady a uveďte, která slova se za synonyma nepokládají:

Tu povstal pan soudce a řekl slavnostně: „Teď teprve vidím, že Král František neukradl, neuzmul, neodcizil, neštípl, nešlohl a rovněž si nepřisvojil z peněz u něho uložených ani brka, šupu, vindry anebo findy, nykláku, groše ani troníku, ačkoli, jak potom zjištěno, neměl sám ani na munzemli nebo dalaťanka nebo též na housku, žemli či jinou poživatinu aneb pochutinu, zvanou též pekařský výrobek a latinsky cerealia. Prohlašuji tímto, že Král František je nevinen vraždou, mordem, latinsky homicidiem, zabitím, zakopáním mrtvého, loupeží, násilím, krádeží a vůbec zlodějčovinou...“

(Podle K. Čapka)

9. Vyberte ze synonym v závorce ta, která se nejlépe hodí do uvedeného textu:

Dnešní (*období, údobí, doba, epocha*) rozvoje techniky (*změnit, proměnit, vyměnit, přeměnit, přetvořit*) od základu i současnou námořní (*dopravu, plavbu*). Místo starých (*lodě, bárky, kocábky, koráby*), které (*trouchnivět, tlít, hnit, rozpadávat se*) někde v přístavech a které se postupně (*odstraňovat, rušit, vyřazovat, likvidovat*) a rozbírají se do (*šrot, staré železo*), objevili se moderní obři, zachovávající si pořádku (*starý, dávný, letitý*) tradiční zvyklosti. K jejich pohonu slouží (*vysoce, velmi, obrovsky, nesmírně*) výkonné naftové motory, parní turbíny, v poslední době i atomové reaktory. Pokud jde o vnější (*vzezření, vzhled, formu*), mají nová (*plavidla, lodě, námořní dopravní prostředky*) lepší aerodynamické tvary, zmenšující na (*minimum, nejmenší míru*) odpor síly větru. Využívají hojně různých (*umělých, nových, vysokomolekulárních, plastických*) hmot a lehkých materiálů, aby jejich (*nevyužitá, mrtvá, neužitečná*) váha byla co nejnižší. Uvnitř lodi (*najdeme, nalezneme, spatříme, shledáme, uvidíme*) veškerý (*přepych, komfort, pohodlí*).

10. Z uvedených synonym vyberte ta nejvhodnější:

Než houbař (*najde, nasbírá, nashromáždí, naplní, nalezne, objeví, vyhledá*) košíček hřibů, projde školou (*lstí, falše, chytráctví, mazanosti, podvodu*) a obratnosti. (*Hněvá se, zlobí se, durdí se, rozčiluje se, je naštván, je namíchnut*) na zhnědlé listí (*lesknoucí se, třpytící se, blyštící se, blýskající se, míhající se, zářící, svítící*) ranním vlhkem, (*válčí, pere se, bojuje, zápasí, rve se*) s holubinkami, které nastražují svá mláďata do stejných mechanických (*pelechů, hnízd, lůžek*) jako hřiby. S (*lupínky, lístky, lístečky, plátky*) šišek, které (*shodila, svrhla, spustila, srazila*) veverka (*hodujíc, mlsajíc, žerouc, jedouc, pochutnávajíc si*) a které šilhají mezi kořeny (*pošklebující se, posmívající se, pitvořice se, tvářice se*) pitvorně všem zbytečným houbařovým (*poklonám, sklonům, úklonům, shýbnutím, sehnutím*).

(Podle M. Majerové)

11. Uvedené výrazy nahraďte synonymními, užitje jich ve větách a všimněte si, čím se liší:

Dívat se pilně na televizi, dívat se rád na obrazy, dívat se z rozhledny po krajině; poslouchat rodiče, poslouchat rozhlas, poslouchat srdeční tep; mít rád rodný kraj, mít rád pravdu, mít rád jídlo a pití, mít rád svou dívku.

12. Určete jednotlivé významy slova země/zem v uvedených spojeních a vysvětlete souvislost mezi nimi; pokuste se vyložit ustálená spojení:

Život na zemi, na zemi i na moři, střed země, okolo Země obíhá Měsíc, mít nebe na zemi, propadnout se do země, na zemi i na moři, spadnout na zem, zvednout ze země, držet se při zemi, hrabat se v zemi, vydrhnout zem, žít více v oblacích než na zemi, úrodná země, červená země, vydupat něco ze země, země Koruny české, vkročit na pevnou zemi, srdce země, zůstal jako do země vražený, k zemi!, sedí v loďce na zemi, celá země je ve zbrani, hrabat se v zemi, obdělával svůj kousek země, srovnat se zemi, v dáli se objevila země.

13. Určete, kdy jde o dvojici synonym:

Pes - jezevčík, dělat - pracovat, matka - maminka, obilí - pšenice, hoch - chlapec, klobouk - čepice, statečný - udatný, ovoce - jablko, kočka - kočička, kohout - slepice, potrava - jídlo.

14. Uvedte významové rozdíly ve dvojicích slov; pracujte se slovníky:

Hřát - pálit, hlupák - ťululum, babka - babice, jíst - žrát, teta - tetička, lék - medicína, měsíc - luna, teplo - vedro, babka - babizna, lékař - doktor, příkrývka - deka, les - hvozd, toulat se - trajdat, spát - chrnět, pes - hafan, jaro - vesna, stonat - marodit, lékárna - apatyka, kůň - oř, pětka - baňa, chemie - lučba, podzim - jeseň, boty - škrpály, hluk - ryk, děda - dědek, jíst - papat, boty - škrpály, radovat se - plesat, kůň - herka, náměstí - rynek, provaz - špagát.

15. Vyhledejte synonyma a zaměřte se na rozsah jejich významu:

Je nutno s badatelskou vášní cestovat po samém okraji Prahy od Podolí po Vysočany a od Šárky po Hlubočepy a Zlichov, abyste s hrůzou a podivem ohmatali reliéf Prahy; i najdete neznámé hory, kopce, výspy, pahrbky a vypukliny, srázy a díry, houštiny a jezera; objevíte terén, který je ošklivý a podivně vábný, krouhíte hlavou nad Libuší, kam to zalezla se svou zakladatelskou mánií, i nad lidmi, kteří na této členité půdě nedovedli postavit nejkrásnější město na světě.

(Podle K. Čapky)

16. K následujícím slovům uveďte synonyma domácího původu:

Definitivní, legitimace, analýza, instrukce, absence, diference, informovat, komponovat, syntéza, experiment, energický, publikovat, recitace, argument, korigovat.

17. Vyberte správné doplnění pro každé sloveso a utvořte větu:

klást	pozornost	uvést	zkoušku
upoutat	beznaděj	řídít	čas
propadat	do bezvědomí	složit	za vyučenou
hrát	o milost	mít	příklad
upadnout	otázku	dostat	stůl
prosít	na klavír	prostřít	auto
složit	příležitost	pokrýt	duši
vyřídít	smlouvu	ycenit	hodinu
využít	na kolena	píchnout	peníze
vyděsit se	důvěru	stanovit	za předsedu
uzavřít	slovo	schválit	zuby
držet	k smrti	zvolit	usnesení
zklamat	pozdrav	uložit	střechu
padnout	poklonu		

18. Doplněte ke slovesům vhodná podstatná jména:

Zvedat, strkat, táhnout, vléci, odtlačit, odvézt, vytáhnout, odvalit, odnést, odsunout, odhodit; přerovnat, přemístit, přesadit, přeřadit, přeházet, přesypat, přelít, překládat; rozsypat, roztrousit, rozházet, rozlít, roztahat, rozsázet; sbíjet, přiklížit, sešít, svařit, sešroubovat, smontovat, spojit, přivázat, přitisknout, přilepit; zabalit, ovinout, zavinout, omotat, obvázat, zasypat, přikrýt, zahrnout, obložit; vařit, ohřívat, péci, smažit, opékat, dusit.

19. Napište vhodné věty s těmito slovními spojeními:

Bílé zlato, bílé pečivo, bílá vrána, bílý den, bílá polévka, bílé maso, černé na bílém;
plný počet, plné jméno, v plném proudu, plnou parou, plná moc, plné květy, v plném květu, v plné kráse, v plné zbroji;

mít po ruce, mít na dosah ruky, prodávat pod rukou, růst pod rukama, přiložit ruku k dílu, mít pevnou ruku, být v dobrých rukách, jít na ruku, jít ruku v ruce;
přivést k rozumu, do hrobu, do rozpaků, na mizinu, k výbuchu, do varu, k vědomí, na stopu, z míry.

20. Spojte vhodné výrazy a utvořte věty:

stádo	zpěváků	hrozen	včel
roj	známek	soubor	karet
smečka	hader	sbor	květin
balíček	psů	dav	uličnicků
kupa	restaurace	kupka	zvědavců
svazek	vojenských aut	stoh	vína
kytice	rukavic	skupina	cestujících
tlupa	ovcí	hlouček	slámy
personál	klíčů	hejno	dětí
pár	perel	parta	ptáků
shluk	nástrojů	banda	lupičů
sbírka	sena	řada	domků
kolona	stromů	kolekce	vrtáků
šňůra	dělníků	sada	obdivovatelů
párek	obrazů	houf	hrdliček

21. Nahradte označená slova co největším počtem synonym:

Prales je *smutný* a *zapáchá tlením*. To proto, že je zde více smrti než života a živí *nestačí* požíratí mrtvých. Kráčíte-li po *svěží* měkkosti mechu, co *chvíli* se po lýtka boříte do hrobů *hnijícího* stromoví, z *umrlých* těl svých *dědů*, ještě zcela neztrouchnivělých, se ke vzduchu *divoce ženou* houštiny maličkových smrčků a na starých pařezech *rostou* zahrádky *květin*. Je zde *ticho*; není tu *zpěvného* ptactva ani *drobného* zvířectva. Ale *chcete-li* z toho vlhce zeleného stínu dolů do *údolí* a *vyměříte-li si*, kudy *třeba scházet*, *chraňte se vkročit na vyšlapanou pěšinu*, která se vám *uprostřed hvozdu z čista jasna* a jakoby *zázrakem* - neboť ty se zde doposud *dějí - objeví*, a *zachovejte vytyčený směr*, třeba byste si v ruce se *sekerkou museli klestit cestu* suchými větvemi přeházenými přes sebe a *prodírat se* lesem kapradin a ostružiní. Neboť ta dobře vyšlapaná pěšina je zvířecí pěšina.

(Podle Ivana Olbrachta)

22. Zjistěte, zda uvedená slovesa označující pohyby hadice jsou synonyma:

Kropení zahrádky

Člověk by si myslel, že kropení zahrádky je zcela jednoduchá věc, zvláště máme-li na to hadici. Záhy se ukáže, že hadice je neobyčejně úskočný a nebezpečný tvor, pokud není zdomestikována; svíjí se, skáče, vymršťuje se, dělá pod sebe spoustu vody a s rozkoší se hrouží do bahna, jež si takto vytvořila; načež se vrhne na člověka, jenž hodlá kropit, a ovine se mu kolem nohou; je nutno na ni šlápnout, a tu se vzepne a otočí se člověku kolem pasu a krku; zatím co s ní postižený zápasí jako s krajtou, obrátí se ta obluda mosaznou hubičkou vzhůru a chrlí mocný proud vody do oken na čerstvě pověšené záclony. Je nutno chopit ji energicky za hlavu, natáhnout ji co nejvíce možno; bestie zuří a začne rozstříkovat vodu nikoli z hubičky, nýbrž z hydrantu a kdesi uprostřed těla. Je třeba napoprvé tří lidí, aby ji jakž takž zkrotili.

(Podle K. Čapka)

IX. Antonyma

1. Doplňte slova s opačným významem a užitje jich ve větách:

Tma, píle, rychlost, smutek, radost, úspěch, bohatství; blízký, pevný, svobodný, přiměřený, lesklý, pohodlný, rychlý, hluboký.

2. Rozlište antonyma na lexikální a slovtvorná:

Někdy - nikdy; dlouhý - krátký; morální - amorální; spát - bdít; začít - skončit; smotat - rozmotat; pravotočivý - levotočivý; příjezd - odjezd; den - noc; velký - malý; cenný - bezcenný; široký - úzký; rozbitný - nerozbitný; tranzitivní - intransitivní; vpředu - vzadu; hráč - protihráč; předpažit - zapažit; dolů - nahoru.

3. Charakterizujte antonyma:

Pravda - lež; mír - válka; mluvit - mlčet; moudrý - hloupý; přízvučný - nepřízvučný; přípustný - nepřípustný; kov - nekov; plavec - neplavec; čí - ničí; kdo - nikdo; kudy - nikudy; jak - nijak; charakterní - bezcharakterní; motorový - bezmotorový; jed - protijed; lidový - protilidový; typický - atypický; organický - anorganický; racionální - iracionální; humanistický - antihumanistický; indikace - kontraindikace; špionáž - kontrašpionáž; slaboproudý - silnoproudý.

4. Tvořte k uvedeným slovům antonyma a uveďte, jsou-li lexikální nebo slovtvorná:

Píle, mír, rychlost, úspěch, chudoba, tma, přítel, příchod, noc, teplo, trpaslík, půlnoc, lenost, hloupost, smích, nenávisť, bohatý, starý, dobrý, krátký, zdravý, lehký, snadný, pevný, jasný, výrazný, lesklý, přiměřený, svobodný, pohodlný, blízký, široký, falešný, chudý, hluboký, vysoký, chodit, stavět, bdít, klesat, začínat, přicházet, odejít, vylétnout, zastrčit, ukrást, odstoupit, přicestovat, upravit, otevřít, ano, blízko, nahoře, včas, lehkou, zpátky, nahlas, doprava, naplno, potichu, draho, vědecky.

5. Uveďte antonyma ke slovům:

Veřejný, normální, amatér, často, pokrokový, složitý, radovat se, logický, obsáhlý, laik, opatrný, pravdivý, krátce, pravidelně, ubrat, dodržovat, nutný, odborník, prospět, dostatek.

X. Homonymie a polysémie

1. Uveďte, zda jde o homonyma nebo o slova mnohoznačná:

Ostrý nůž - ostrý zrak, odborná škola - básnická škola, vyježděná kolej - studentská kolej, jádro ořechu - jádro transformátoru, český granát - dělostřelecký granát, vinný ocet - vinný člověk, zlámané kolo - závěrečné kolo fotbalové ligy, ušpiněný rys - rys lovil zvěř, falešný úsměv - falešný chrup, taška na zádech - taška na střeše, pytlácké oko - oko na polévce, ostré hrany - zvonit hrany, venkovské hnízdo - vrabčí hnízdo, vařený chřest - chřest mečů, dřevěná palička - je to palička čili žhářka, role papíru - úrodná role, bolí ho hlava - uvítali hlavu státu, královská koruna - koruna na nákup nestačí; těžký, povstání, sladkost, bidlo / bydlo, ječné zrna, kord, ampér, vláda, vír / výr, plzeň, výška / vížka, zbrusu / z brusu, psaní, zaječí, zámek.

2. Určete druh homonymie:

Mít / mýt, vtip ne / to bylo vtipné, vez / věš, vanu, žena, tys tam byl / ten tis roste, září, los, obřad / ob řad, volán, rys, kolej, tip / typ, nos, má teto / máte to, pila, kosa, položiv, čelo.